

Fejezetek a 200 éves könyvtár történetéből

Az Akadémiai Könyvtár a két világháború között

The Library of the Academy Between the Two World Wars

Horuczi András

könyvtáros, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Budapest
horuczi.andras@konyvtar.mta.hu

Absztrakt

Az első világháború kitöréséig lényegében töretlenül fejlődött az Akadémiai Könyvtár, az 1914-ben kezdődő katonai konfliktus azonban a nemzetközi szellemi együttműködést is ellehetlenítette, Magyarországon pedig mély politikai és gazdasági válságot okozott. A szerző a kronológiai rendet követve, de a kihívásokra adott válaszokra összpontosítva törekszik bemutatni a könyvtár krízisekkel terhelt két és fél évtizedét. A tanulmányból képet kaphatunk arról, hogyan sikerült stabilizálni a könyvtár, illetve a könyvtárat fenntartó Akadémia anyagi helyzetét, hogyan változott a tisztviselők száma, feladatköre és státusza, hogyan szervezték újjá a szerzeményezést, és hogy milyen forrásokból gyarapodott a gyűjtemény. Végül arról ad áttekintést a szerző, hogy hogyan készült fel a Melich János vezette intézmény Budapest frontvárossá válására és a gyűjtemény legértékesebb könyveinek és kéziratainak megmentésére.

Abstract

The Library of the Academy developed essentially uninterrupted until the outbreak of the First World War in 1914. However, this military conflict made international intellectual cooperation impossible and caused a deep political and economic crisis in Hungary. Following a chronological order but focusing on the responses to these challenges, the author seeks to present the library's crisis-ridden two and a half decades. The study provides insight into how the library's financial situation—and that of the Academy, which maintained it—was stabilized; how the number, duties, and status of staff members changed; how acquisitions were reorganized; and from what sources the collection was expanded. Finally, the author provides an overview of how the institution, led by János Melich, prepared for Budapest's transformation into a frontline city and for the rescue of the collection's most valuable books and manuscripts.

Kulcsszavak: könyvtártörténet, az MTA története a két világháború között, MTA

Keywords: library history, the history of the Hungarian Academy of Sciences between the two world wars, HAS (Hungarian Academy of Sciences)

Az Akadémiai Könyvtár helyzete az első világháborút követően

Az Akadémiai Könyvtárat szinte töretlen fejlődés jellemezte a polgári korszak első évtizedeiben. E kedvező időszaknak az első világháború, illetve a vesztt háborút követő összeomlás következményei vetettek véget. A két háború között négy főkönyvtárnok váltotta egymást a könyvtár élén: Szily Kálmán (1905. április 6. – 1924. július 24.), Ferenczi Zoltán (1925. február 4. – 1927. május 31.), ifj. Szinnyi József (1928. május 1. – 1943. április 14.), Melich János (1943. május 29. – 1948. szeptember 30.). Ferenczit leszámítva közös bennük, hogy politikai, gazdasági vagy katonai válságokkal terhelt időszakban kellett helytállniuk. Megválasztásuk az MTA összes ülésén szótöbbséggel történt, és a Teleki család alapító ágának képviselője nevezte ki őket.

Az 1914-ben kezdődő háborús szembenállás lehetetlenné tette a nemzetközi tudományos együttműködés és a cserekapcsolatok fenntartását, az összeomlást pedig súlyos gazdasági és pénzügyi válság is kísérte. A könyvtárat is fenntartó MTA az 1860-as években állampapírba és záloglevélbe fektette vagyonát, a dualista korszakban pedig az ezekből befolyt jövedelemből finanszírozta tudományos célú és adminisztratív kiadásait. Az Akadémia 1914–1918 közötti zárszámadásaiból kiderül, hogy az intézmény a háború idején mind a nyolc hadikölcsönből kivette a részét, hétszer jegyzett 200 000 korona névértékű 6%-os (hat alkalommal), illetve 5,5%-os (egyszer) állami járadékkölcsön-kötvényt, egyszer pedig kb. 600 000 korona névértékű záloglevélvagyonát cserélte állami hadikölcsönre. Az infláció súlyos csapást jelentett mind az állampapír-megtakarításokra, mind pedig az összesen 2 millió aranykoronányi hadikölcsönkötvény-állomány értékére. Az infláció már 1915-ben elkezdett gyorsulni, és 1918 és 1925 között három olyan esztendő is volt, amikor az infláció meghaladta a 400%-ot.

Szily Kálmán főkönyvtárnoki időszakának utolsó éveit az inflációs krízisen kívül belpolitikai nehézségek is terhelték. A Tanácsköztársaság bár nem tisztázta jogilag, hogy az Akadémia mely népbiztosság alá tartozik, 1919. április 14-én a Közoktatásügyi Népbiztosság helyettes vezetője, Lukács György felfüggesztette az Akadémia működését, május 7-én pedig a Vörös Őrség lefoglalta a palota számos helyiségét (Berzeviczy 1919, 221–222). A Tanácsköztársaság szocialista kísérlete során a hazai könyvtárügy átalakítását is célul tűzték ki, a Közoktatásügyi Népbiztosság könyvtárügyi megbízottjai jogot formáltak a könyvtár működésének meghatározására. A könyvtári szabályok felülírásával kölcsönzési jogosultságot kívántak biztosítani a főiskolai és egyetemi ifjúság részére, és hatályon kívül helyezték a könyvtár kötelezpéldány-jogát. Meghatározták továbbá, hogy mely könyvkötő műhelyek bízhatók meg kötetzeti munkákkal, és döntést hoztak a közkönyvtárak duplumanyagának egyesítéséről. Szily Kálmán nyíltan ugyan nem szállt szembe az előírással, de úgy

kívánta megvédeni a Közoktatásügyi Népbiztosságtól az anyagot, hogy annak teológiai jellegét hangsúlyozta.¹

A háború után a szerzeményezés és a feldolgozás területén is jelentős kihívásokkal kellett szembenéznie a könyvtárnak, különösen a külföldi folytatásos művek és a hazai kiadók által be nem küldött művek pótlása, valamint sokezernyi feldolgozatlan mű katalogizálása számított sürgető feladatnak. A munkálatok újraindítását 1918–1920-ig súlyosan hátráltatta a szénhiány: egy kisebb irodahelyiséget leszámítva nem volt megoldható a fűtés az épületben, így csak egy szűkebb, korlátozott térben folytatódhatott a munka.

A könyvtár pénzügyi helyzete a két világháború között

1921-ben 50 000 koronából gazdálkodhatott a könyvtár, és ennek egy része, 12 000 korona az államtól származott.² Ez látszólag ugyan jelentős növekedés az 1910-es évek első felében rendelkezésre álló évi 16 000 koronához képest, viszont a 300%-ot meghaladó 1919-es és 1920-as pénzromlást figyelembe véve reálértéke alacsonyabb volt, mint a tíz évvel korábbi összegé.

1922. június 28-i gödöllői találkozójukon Horthy Miklós kormányzó és Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter közösen kinyilvánították, hogy az államnak meg kell segítenie a súlyos anyagi nehézségekkel küzdő intézményt. 1922-ben egyszeri 6 millió korona államsegélyt utaltak ki az Akadémiának, az 1923. évi I. törvénycikkben pedig rendelkeztek az Akadémia állandó éves állami támogatásáról. Az Akadémia állandó alkalmazottait a főtitkár, az osztálytitkárok és a főkönyvtárnok kivételével az 1922-ben létrehozott Országos Magyar Gyűjteményegyetem (OMGYE) létszámba vették át 1923 januárjától. Ez egyrészt stabilabbá tette az alkalmazottak illetményének biztosítását, másrészt lehetővé tette, hogy szükség esetén állományából szakképzett tisztviselőket és altiszteket bocsásson a könyvtár rendelkezésére. A Klebelsberg Kuno kezdeményezésére született törvény érintetlenül hagyta az Akadémia autonómiáját,³ és lehetőséget biztosított a tudós testületnek arra, hogy közigazgatási bíróság útján támadhasson meg számára kedvezőtlen minisztériumi rendeleteket, határozatokat (Klebelsberg 1990, 153–159).

Az alapítás centenáriuma alkalmából született 1925. évi XLVI. törvénycikk egyszeri, 3 milliárd korona államsegélyt biztosított, és az éves támogatás emelését irányozták elő benne. Tekintettel arra, hogy az 1925-re előirányzott kiadások nem haladták meg az 1,5 milliárd koronát, ez több mint két évre elegendő költségkeretnek

¹ MTA KIK Kézirattár. K 809. 5/1919.

² MTA KIK Kézirattár. K 810. ad 16/1922.

³ Hasonló törekvés, a könyvtár autonómiájának megőrzése és egyben az Akadémiához való tartozásának fenntartása vezette ifj. Szinyei Józsefet is 1937-ben, amikor visszautasította Pasteiner Iván, a Közgűjtemények Országos Főfelügyelősége vezetőjének ajánlatát, hogy nyilvánítsák közkönyvtárrá a könyvtárat, attól kezdve ugyanis a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alá került volna az intézmény (MTA KIK Kézirattár. K 821. 71/1937).

felelt meg. Az Akadémia ekkortól kezdve anyagi szempontból is stabil lábakon állt, és ez tükröződött a könyvtár 1926. évi kiadásain is. A rendezetlen Vigyázó-hagyaték révén a köteles rész átadása, a tartozások és a perköltségek kifizetése ellenére további óriási vagyonhoz jutott az MTA, ami miatt a sajtóban már a világ leggazdagabb tudományos intézményeként tekintettek rá. A könyvtár a könyvhagyaték révén élvezte az örökség kedvező hatását, de éves költsége nem változott ennek következtében, 8000–11 000 pengő körül alakult 1928–1931-ben. Elsősorban a begyűrző gazdasági világválság miatt, a harmincas évek elején folytatott állami kiadáscsökkentő politika következtében kb. 40%-kal csökkent az Akadémia számára megállapított rendszeres államsegély összege, de a kormány döntésében közrejátszhatott, hogy tisztában voltak azzal, hogy az intézmény anyagi háttere akkorra már stabilizálódott. A gazdasági világválság Magyarország számára legnehezebb éveiben (1932–1935) viszont jelentősen visszafogták a könyvtár kiadásait (4200–5700 pengő), amelyek csak 1936-tól indultak ismét növekedésnek.

A könyvtár munkatársainak munkafeltételei

1921 júniusáig, a főkönyvtárnokot is beleértve, többnyire mindössze négy tisztviselő dolgozott a könyvtárban, ezzel az alacsony létszámmal viszont lehetetlenség volt ellátni a könyvtár előtt tornyosuló feladatokat, szükségessé vált további tisztviselők felvétele. A létszám az 1923. évi I. törvénycikk életbelépése után kezdett el fokozatosan emelkedni, ekkor ugyanis már nagyrészt nem az MTA terhére történt újabb tisztviselők alkalmazása, hanem az OMGYE összlétszámából osztották be őket az MTA Könyvtárába. Ekként került a könyvtárba 1923–1924 folyamán Györkösy Alajos⁴, Bártfai Szabó László és Bezzegh Antalné Rüblein Lívia is. A tisztviselők száma az 1940-es évek első felében már elérte a 10–11 főt. A könyvtárnál három altiszt szolgált a korszakban. Az OMGYE 1934. augusztus 31-ig állt fenn, az 1934. évi VIII. törvénycikk értelmében szeptember 1-jétől a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Tanácsa vette át a feladatait, de ez nem járt együtt gyakorlati változásokkal a gyűjteményegye-temi alkalmazottakra nézve.

A tisztviselők munkaköre a következő területekre terjedt ki: a köteles példányokkal kapcsolatos munkák, katalogizálás, a különleges könyvállomány (például ősnymtatványok), folyóiratok és a kéziratár kezelése, a könyvállomány gondozása, a könyvkötészet intézése, könyvbeszerzés, az altisztek ellenőrzése, kölcsönzés, olvasótermi felügyelet, statisztikai nyilvántartás, éves jelentés készítése, kimutatások a nagyjuttalmi bizottságnak, pénzárkezelés. Az altisztek feladatai közé tartozott a takarítás, a könyvtári szakok gondozása, a délutáni szolgálat, a postázás és a kézipénztári napló vezetése.⁵

⁴ 1941-ig a Jirka családnévet viselte, szintén abban az évben vitézzé avatták. 1956-ban latin–magyar, 1960-ban magyar–latin kézisztótárt szerkesztett.

⁵ MTA KIK Kézirattár. RAL. 146/1946. 12–13.

Az OMGYE-ben az egyetemi végzettséggel rendelkező tisztviselők a tudományos tisztviselők közé nyertek besorolást, egyéb tisztviselők pedig a tudományos segéd-személyzetbe. A tudományos tisztviselők minimum a VIII. fizetési osztály harmadik kategóriájába tartoztak, és háromévente léphettek felsőbb kategóriába, ezen felül lakáspénzt is kaptak. A főkönyvtárnoknak lakást is biztosított az Akadémia, ami a palota földszintjén a főtitkári lakás alatt, az Akadémia utcai oldalon helyezkedett el.⁶ Az akadémiai tisztviselők keresete 1932 és 1937 között némileg csökkent (előbb 309, majd 297 pengőre), de 1938-ban ismét növekedésnek indult, 1942-ben pedig már elérte a 380 pengőt, ezzel a középosztály tagjai közé tartoztak.

A könyvtár számos tisztviselője – könyvtári munkavégzésével párhuzamosan – tudományos kutatásokat is folytatott, és ebben valamennyi főkönyvtárnok támogatta beosztottjait, sőt nem is gördített akadályt ideiglenes távollétük vagy távozásuk elé, ha külföldi kutatói ösztöndíjat (például: Fögel József, Rásonyi Nagy László), egyetemi vagy kereskedelmi akadémiai kinevezést kaptak (például: Mészöly Gedeon, Fögel József, Somogyi József).

Ami a személyzeti struktúrát illeti, a főkönyvtárnok alatt két állandó tisztviselő állt: az alkönyvtárnok és a könyvtári tiszt. A könyvtári tiszt Ferenczi idején a korábbi időkhöz képest megváltozott szerephez jutott, a főkönyvtárnok titkáráként működött: ő vezette az iktatókönyvet, és ő fogalmazta meg a leveleket a könyvtár nevében, a főkönyvtárnok csak aláírta őket. A tisztséget betöltő Munkácsy Mihály rendszeresen kapott feladatot bibliográfiák összeállítására is, jellemzően akadémiai jutalmak zsűrizéséhez kellett összegyűjtenie az egy adott tudományterületen publikált munkákat.

A könyvtári állomány gyarapodása

1918. december 31-én 55 szakba beosztott 111 283 rendezett mű alkotta a könyv-állományt, ez az elkülöníthető művek, nem pedig a kötetek összes számát jelenti. Az Akadémiai Könyvtár ezzel továbbra is a harmadik legnagyobb gyűjteménnyel rendelkezett az MNM Országos Széchényi Könyvtára (OSZK) és az Egyetemi Könyvtár mögött, és 1933-ig meg is tartotta ezt a pozíciót, amikor is a Budapesti Városi Nyilvános Könyvtár megelőzte ebben a rangsorban (Illyefalvi 1933, 456). A könyvtár vétel, nemzetközi cserekapcsolatok, hagyatékok és ajándékok, valamint kötelespéldány-jog alapján gyarapította állományát. A világháborús vereséget és a forradalmak korát övező krízist követően a gyakorlat egészen más képet mutatott. A nemzetközi kiadványcsere 1914-től kezdve szünetelt, könyvek vételére csak minimális forrás állt rendelkezésre, és a kötelespéldány-jog ugyan megillette a könyvtárat, de a végrehajtás, beszolgáltatás akadozott.

⁶ Szily Kálmán az Akadémia bérházában lakott, nem használta, ezért ekkor raktárként szolgált. Ferenczi Zoltán idején visszakapta eredeti funkcióját.

A kötelespéldány-jog alapján a kiadók által beszolgáltatott kötetállomány képezte a gyarapodás legfőbb forrását két év kivételével⁷ a korszak egészében. 1919–1920-ban, 1928–1929-ben, 1937–1942-ben ráadásul a gyarapodás több mint fele származott ebből a forrásból. Magát a jogosultságot az 1840. évi VI. tc. 11. §-a mondta ki először, a két háború között az 1922. évi XX. törvénycikk által megerősített 1897. évi XLI. törvénycikken alapult. Az 1920-as évek elején a kézbesítés anyagi,⁸ a törvény szerint járó nyomdatermékek beküldésének kikényszerítése adminisztrációs terhet jelentett a könyvtár számára. A kiadók mulasztásai a Tanácsköztársaság egy – annak bukása után eltörölt – rendelkezésére is visszavezethetők, amiben hatályon kívül helyezték az Akadémiai Könyvtár kötelespéldány-jogát. Kötelességüket elmulasztó kiadók egész sorával kellett levelezést folytatnia az elmaradásokat számba vevő Ferenczi Zoltánnak és Szinnyi Józsefnek. 1929-ben új törvény lépett életbe (1929. évi XI. tc.), ettől kezdve válogatási jogosultság illette meg a könyvtárat az országban megjelent nyomdatermékekre. Ez a rugalmasabb szabályozás egyfelől megkövetelte az újonnan megjelent munkákról való előzetes tájékozódást, több szempontból viszont kedvezően érintette a könyvtárat, hiszen kevesebb terhet (feldolgozás, elhelyezés, szükség esetén reklamálás, jogi eljárás kezdeményezése) rótt a könyvtárra.

A külföldi cserekapcsolatok helyreállítása, illetve bővítése évekbe telt, de nyomban a világháború lezárása után elindult. Elsősorban időszaki kiadványaikat küldték el egymásnak a tudományos társaságok, akadémiák, múzeumok és könyvtárak. 1914 és 1919 között csak osztrák és német partnerintézményekkel maradtak fenn cserekapcsolatok, holland, angol és amerikai intézmények viszont már 1920–1921-ben ismét eljuttatták kiadványaikat Magyarországra.⁹ Egy kimutatás szerint 1921-ben összesen 33 tudós társasággal, akadémiával indultak újra a cserekapcsolatok, köztük indiai, angol, ír, holland, indonéz, amerikai, argentin intézményekkel.¹⁰ 1932-ben már összesen 363 külföldi partnerintézet küldte el kiadványait az Akadémiai Könyvtárnak („A M. Tud. Akadémia munkássága 1932-ben...” 1933),¹¹ a második világháború azonban újabb, kiheverhetetlen veszteséget eredményezett e téren is. A külföldi cserepartnerek megválasztásában meglehetősen pragmatikus megközelítés jellemezte a könyvtárat, Magyarországnak a származási országokkal fennálló rossz viszonya sem akadályozta acserekapcsolatok fenntartását, így például a Szovjet Tudományos

⁷ Ez a két év 1933–1934, amikor a relatív többség a Vigyázó-hagyatékból feldolgozott könyvekből származott.

⁸ Minden egyes kézbesítésért 5 korona illetéket kellett fizetni, ezért inkább saját altisztjeivel hozatta el az intézmény az új köteteket, illetve állami hivatalok bevett módszereit követve ingyenesen fiókot béreltek a postán.

⁹ Hollandiában egyesület alakult a tudományos és irodalmi művek külföldi terjesztésére, a londoni és edinburghi Royal Society ismét elküldte kiadványait, egyes amerikai egyetemek pedig a Smithsonian Institution által működtetett International Exchange Service-en keresztül juttatták el kiadványaikat Magyarországra.

¹⁰ MTA KIK Kézirattár. K 810. 51/1922.

¹¹ Érdekesség, hogy 11 tokiói és 10 helsinki intézmény küldte el kiadványait.

Akadémiával vagy a csehszlovák közoktatásügyi minisztérium alá tartozó prágai Szláv Intézettel. A külföldi kiadványok megrendelését és a cserepéldányok kiválasztását nem is a könyvtárban, hanem a főtítkári hivatalban intézték, a kiadványok túlnyomó többsége pedig az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ útján érkezett.

Vétel útján évente 35–200 könyvkötettel gyarapodott a könyvtár, csupán három esztendő, 1926, 1936 és 1938 hozott ennél jelentősebb gyarapodást. A könyvek, kéziratok vásárlására, illetve a folyóirat-előfizetésre költött összegekben jelentős eltérések figyelhetők meg, váratlan bevételi forrásnak köszönhetően akár egymást követő évek között is. A könyvtár részletes költségeiről 1925-től állnak rendelkezésünkre összesített adatok az *Akadémiai Értesítő*ben. Az Akadémia számára, alapításának centenáriuma alkalmából folyósított 3 milliárd korona rendkívüli államsegély kivételes mozgásteret biztosított új könyvek vásárlására 1926-ban. 42 millió koronát, a könyvtár az évi kiadásainak kb. 57%-át fordították erre a célra, majdnem tizenkétszer nagyobb összeget, mint 1925-ben, és ennek köszönhetően 809 új könyvvel bővült az állomány. A pengő 1927. január 1-jei bevezetését követően szembetűnő az összefüggés a könyvvásárlásra költött összegek és az általános gazdasági helyzet között, ez egyfajta indikátornak is tekinthető. 1928-ban és 1938-ban jelentős összeget fordított ilyen célra az Akadémiai Könyvtár (6300, illetve 5600 pengő), a gazdasági válság éveiben viszont csak 500–700 pengőt. A könyvtár 1938-ig Grill Károly Könyvkereskedésétől vásárolta a legtöbb hazai könyvet és folyóiratot, külföldi könyváruházak közül pedig a lipcsei K. W. Hiersemann Buchhändler & Antiquarral és a szintén lipcsei K. F. Koehlers Antiquarral alakult ki szoros együttműködés. Magánszemélyektől ritkán vásárolt a könyvtár, amikor mégis, akkor kéziratokra áldozott: König Amáliától Jókai Mór *Öreg ember nem vén ember* című művének kéziratát,¹² d’Elsaux Lenkétől pedig Arany János, Mikszáth Kálmán, Szily Kálmán és Semmelweis Ignác által írott levelet vásárolt meg („Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának 1927. évi állapotáról” 1928, 16).

A külföldi folyóiratok megrendelése 1925-ben indult újra, elsősorban arra a 34 címre fizetett elő a könyvtár, ami a Hellebrant Árpád által az év januárjában összeállított listában szerepelt.¹³ A kurrens példányok beszerzésénél nagyobb nehézségekbe ütközött az 1914–1918 között el nem küldött, majd a valutakülönbözet okán felfüggesztett vásárlások miatt hiányzó példányok pótlása. A vezető német humán tudományi folyóiratok (például *Historische Zeitschrift*, *Zeitschrift für Vergleichende Sprachforschung*, *Zeitschrift für Philosophie*) hiányzó példányait német antikváriumokból szerezte be a könyvtár.¹⁴

¹² MTA KIK Kézirattár. K 811. ad 138/1926.

¹³ MTA KIK Kézirattár. K 811. 240/1925.

¹⁴ MTA KIK Kézirattár. K 811. 114/1926.

A korszak kiemelkedő adományai

Az állomány gyarapodásának kiszámíthatatlan, viszont előnyös forrását képezték a hagyatékok. A legnagyobb adományokhoz, a Teleki-, Batthyány- és a Ráth-könyvtárhoz mérhető jelentőségű adományt jelentett a Vigyázó-hagyatéka, amely 1928-ban lett a Magyar Tudományos Akadémiáé. Szülei, báró Podmaniczky Zsuzsanna és a műgyűjtő szenvedélyéről ismert gróf Vigyázó Sándor végakaratával egyezően Vigyázó Ferenc az MTA-ra hagyta a család ingó és ingatlan vagyonának jelentős részét. Ez magában foglalta a rákoskeresztúri, nagyberki és vácrátóti kastélyokat, a család belvárosi palotáját (Károly körút 1.) és egy bérházat (Nádor utca 20.). Az 1929. évi számítások szerint fél év alatt kb. 100 000 pengő hasznot termelni képes birtokvagyon, értékpapírokat, arany- és ezüstkincseket, festményeket, dísz tárgyakat, kárpitokat és a 17 000 kötetes könyvtárat, amelyben ősnymtatványok, régi magyar könyvek sokasága mellett 73 – főként latin és olasz nyelvű – kódex is található, mint például Arisztotelész *Liber physicorum*ának egy ritka latin fordítása (1450 körül) vagy a klosterneuburgi kanonok számára készített *Missale Pataviense* (1440–1450). A könyvanyag feldolgozása nyolc évig tartott.

Szintén nagy jelentőségűnek tekinthető Kégl Sándor, a perzsa nyelv és irodalom jeles tanárának 11 000 kötetes könyv- és 59 tételből álló perzsa kézírathagyatéka (a legkorábbi 1319-ből származik), amit fivére juttatott el az Akadémiának a tudós 1925-ben bekövetkezett halála után. Stein Aurél 1925-ben 1154 könyvet, 1928-ban pedig 26 köteg kéziratot ajándékozott a könyvtárnak. 1926-ban került a könyvtár birtokába Goldziher Ignác egyedülálló kézírathagyatéka és excerpagyűjteménye. Hosszú a listája azoknak, akik értékes és különleges adományokkal gazdagították a könyvtárat. Köztük van Bartók Béla is, aki egy időben az Akadémia palotájában dolgozott, és a *Melodien der rumänischen Colinde* című mű második részével bővítette a gyűjteményt.¹⁵

Vörösmarty Mihály unokája, Bernrieder Jánosné Széll Ilona kezdeményezésére és felajánlásának eredményeként 1927-ben nyílt meg állandó kiállításként a Vörösmarty-szoba a főkönyvtárnok felügyelete alatt.

1943. január 1-re a könyvtárban található 52 szakba beosztott rendezett kötetek száma 506 484-re nőtt (ez az összes kötetet jelentette, nem pedig az összes művek számát).¹⁶ Az állományban való eligazodást egy általános (betűrendes) cédulakatalógus és egy szakkatalógus segítette.

A kéziratokat elkülönítve kezelték, és kötegekben tárolták 18 szakba osztva, és a kézírattári őr felelt értük. A korszakban Mészöly Gedeon, Fögel József, Török Pál és Schillerné Rudas Erzsébet dolgozott a kézírattárban. A kézírattár négy nagyobb egységből állt: kódexek, újkori kéziratok és levelek, keleti kéziratok, oklevelek.

¹⁵ MTA KIK Kézírattár. K 819. 462/1935.

¹⁶ MTA KIK Kézírattár. K 825. 7/1943.

Az állományban való tájékozódást három katalógus segítette: helyi, betűrendes és szakkatalógus.

A hatékonyabb munkavégzéshez 1926-ban – külső támogatással – hat Royal Standard írógépet szerzett be a könyvtár. Az épület számos helyiségében hosszú időn keresztül nem volt megoldott a fűtés. A dolgozók az 1930-as években jórészt az olvasóteremben dolgoztak a téli hónapokban, egészen 1940-ig, amikor sor került a korszerűsítésre (Fráter 1987, 68).

A könyvtár a második világháború idején

Szinnyei József 1943 áprilisában hunyt el, az Akadémia májusban Melich Jánost terjesztette fel Teleki Józsefhez a főkönyvtárnoki tisztségre való kinevezésre. Melich nem pusztán nyelvészként hagyott hátra értékes életművet, hanem az MNM OSZK-ban töltött 27 évének köszönhetően széles körű szakmai tudással és könyvtárvezetői tapasztalattal is rendelkezett. E turbulens időszakban éppen ilyen személyre volt szükség, aki tapasztalatának köszönhetően hamar képes volt munkába állni és cselekedni. Gyorsan felmérte a könyvtár állapotát, és hozzálátott az elődei előtt tornyosuló tenni-valókhöz képest eltérő természetű, sürgető feladatai megoldásához.

A légítámadások növekvő veszélye miatt prioritást élvezett a gyűjtemény legértékesebb részének megmentése az utókor számára. A munkálatok négy részletben, 1943 áprilisa és 1944 májusa között zajlottak. A szakértők¹⁷ által kiválogatott anyagot biztonságos helyre kellett szállítani, előtte az eredeti példányokról színes felvételeket készített az Európa Kiadó Kft.¹⁸

A legértékesebb könyvek, kéziratok és muzeális tárgyak elszállításához Weiss László műhelyéből rendeltek több alkalommal 20-20 bádoglemezzel kibélelt és fedőlappal ellátott légoltalmi ládát. Az elrejtéshez rendszerint tíz ládából álló szállítmányokat készítettek össze. A példányok elcsomagolását feszített tempóban, többnyire munkaidőn kívül végezték a könyvtár dolgozói, akik ezért minden egyes szállítás után méltányos összegű pénzjutalomban részesültek.

Az első szállítmány célállomása a Magyar Nemzeti Bank veszprémi óvóhelye, a másodiké és harmadiké a Várhoz kapcsolódó óvóhelyrendszer részét képező Kistörzs óvóhely volt, a negyedik elrejtésre pedig, ami a teljes kéziratanyagot és a fontosabb segédkönyvtári köteteket érintette, az Akadémia alagsorában található két vasbeton hordót használták fel, a nyílásukat el is falazták.¹⁹ A Kistörzs óvóhelyen elhelyezett 20 láda még az ostrom előtt, október 22–23-án átkerült a Magyar Nemzeti Múzeum pincéibe, egészen pontosan a Hóman-lakás alatt levőbe, amit el is falaztattak november

¹⁷ A különösen értékes tételek kiválogatásához Zsirai Miklós egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, Czeglédy Károly orientalista, Löwinger Sámuel, a Kaufmann-gyűjtemény szakértője és Kodály Zoltán segítségét is kérték.

¹⁸ MTA KIK Kézirattár. K 825. 102/1943. Ez nem azonos a későbbi Európa Könyvkiadó Kft.-vel.

¹⁹ MTA KIK Kézirattár. RAL. 146/1946. 7.

1-jén.²⁰ A Veszprémben elhelyezett anyagot a front közeledtével Ausztriába szállították, onnan került vissza 1946-ban (Németh 2000, 319).

Míg 1918-ban a politikai rendszer és a nemzetgazdaság omlott össze és került mély krízisbe, a második világháborúban harci cselekmények színterévé is vált az intézmény, és súlyos háborús károkat szenvedett az Akadémia palotája: tetőszerkezetének egy része leégett, a Széchenyi-múzeum helyiségének födeme és padlózata aknatalálatok miatt átszakadt, és károk keletkeztek a könyvtár és a Goethe-szoba anyagában is. A palota mögött található bérházban, ahol jelenleg az MTA KIK működik, hat lakás maradt épségben a huszonnyolcból. A tudományos célokra szánt több mint 800 000 pengő megsemmisült, a házi kezelésben levő birtokok súlyos károkat szenvedtek („Az Akadémia az ostrom alatt” 1946). Melich János háború utáni, további három évét a könyvtár élén a helyreállítási munkálatok töltötték ki.

Irodalomjegyzék

Akadémiai Értesítő (1915–1946). 26–54. kötet.

„A M. Tud. Akadémia munkássága 1932-ben. Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának 1931. és 1932. évi állapotáról. Elcsatolt területiek és külföldiek” (1933). *Akadémiai Értesítő* 43/jan.–máj., 30–41.

„Az Akadémia az ostrom alatt” (1946). *Akadémiai Értesítő* 54/478, 6.

Berzeviczy Albert (1919). „Elnöki jelentés az Akadémia működésének a múlt hónapok alatti felfüggesztéséről”. *Akadémiai Értesítő* 30/5–12, 221–227.

Csapodi Csaba – Tóth András – Vértessy Miklós (1987). *Magyar könyvtártörténet*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Fráter Jánosné (1987). *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai 1831–1949*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sorozat 18/93. Budapest: MTA Könyvtára.

Illyefalvi Lajos, szerk. (1933). *Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve*. XXI. évfolyam. Budapest: Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala.

„Jelentés a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának 1927. évi állapotáról” (1928). *Akadémiai Értesítő* 39/1–5, 14–24.

Klebsberg Kuno (1990). *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebsberg Kuno válogatott beszédei és írásai, 1917–1932*. Szerk. Glatz Ferenc. Budapest: Európa Könyvkiadó.

Kónya Sándor et al. (1975). *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Németh Mária (2000). „Az Országos Széchenyi Könyvtár értékeinek mentése a második világháború közepétől, 1942-től 1946-ig”. In: Kovács Ilona szerk. *Az Országos Széchenyi Könyvtár évkönyve 1994–1998*. Budapest: Országos Széchenyi Könyvtár.

²⁰ MTA KIK Kézirattár. K 827. 253/1944.